

*Artur Bata*

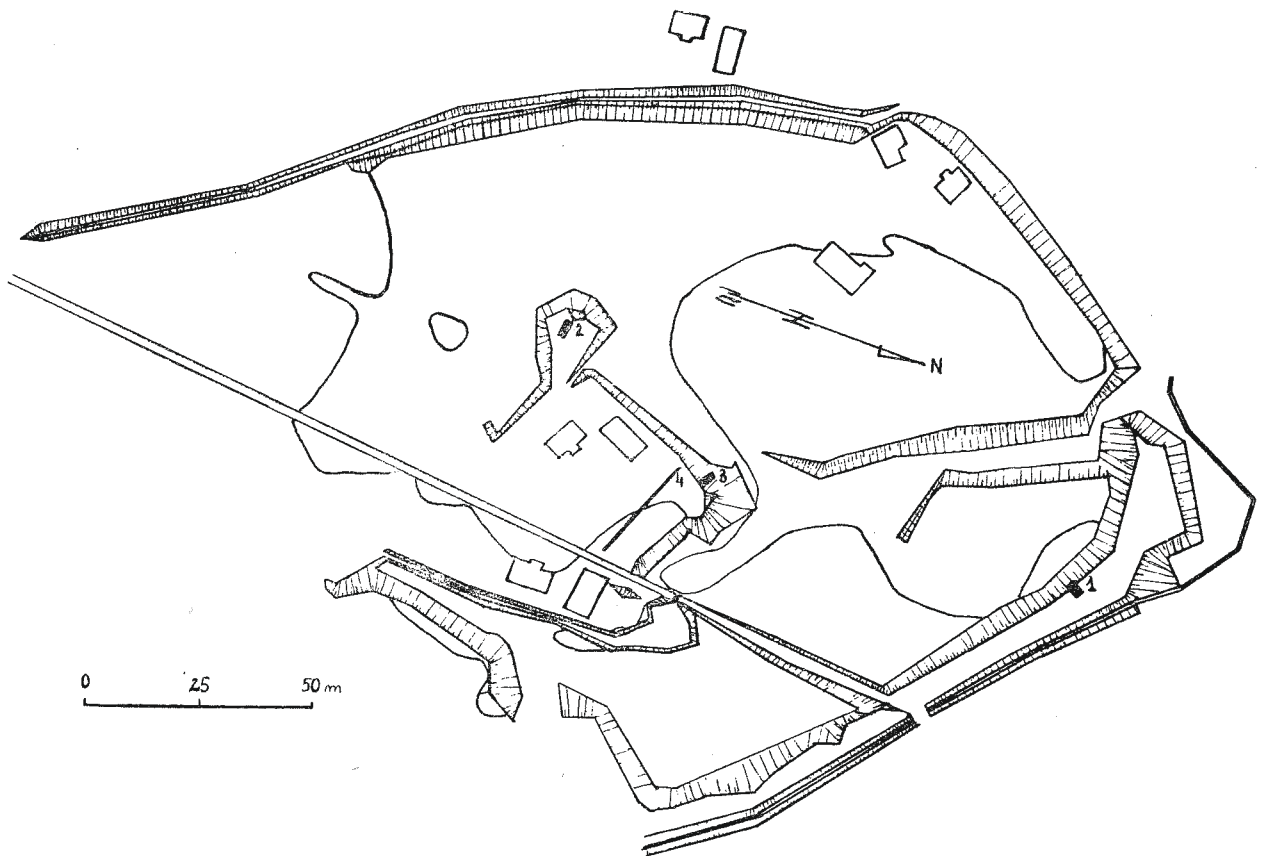
## Badania archeologiczne na domniemanym grodzisku w Niebieszczanach, pow. bieszczadzki prowadzone w roku 1972

W czasie akcji weryfikacji zabytków nieruchomych powiatu sanockiego, wiosną 1972 roku, w trakcie penetracji wsi Niebieszczany zwrócono uwagę na wyraźnie zachowane wały ziemne usytuowane na południowy wschód od istniejącego do dziś, dziewiętnastowiecznego dworku. Obronne położenie dworku, ślady zniszczonych częściowo umocnień ziemnych i resztki zabytkowego drzewostanu pozwoliły na stwierdzenie, że istniała w tym miejscu budowla starsza. Potwierdziły to oglę-

dziny piwnic, sklepionych kolebkowo, stanowiących najstarsze zachowane relikty obiektu, pochodzącego zapewne z wieku XVIII.

Pozostała jednak sprawa wałów, odsuniętych od założenia dworskiego, posiadających odrębne centrum w formie zamkniętego czworoboku znajdującego się wewnątrz umocnień, a znacznie podniesionego nad poziom otaczających go łąk.

Wiadomości uzyskane drogą wywiadu od najstarszych



Ryc. 1. Niebieszczany, pow. bieszczadzki. Plan sytuacyjno-wysokościowy grodziska.

mieszkańców wsi mówili o zamku, który miał się znajdować właśnie w obrębie wspomnianej wyniosłości. Krażąca w okolicy legenda wspomina o podziemnym przejściu, które łączyło ów zamek z podobnym obiektem w Zboiskach (około 4 km) gdzie, jak wiadomo, istniał dwór obronny, którego nowsze partie zachowały się po dzień dzisiejszy. Wejście do podziemi lokalizują mieszkańcy Niebieszczan właśnie w obrębie umocnień, w miejscu, gdzie znajduje się nieduże obniżenie terenu, zalane wodą, a zwane „badunią”.

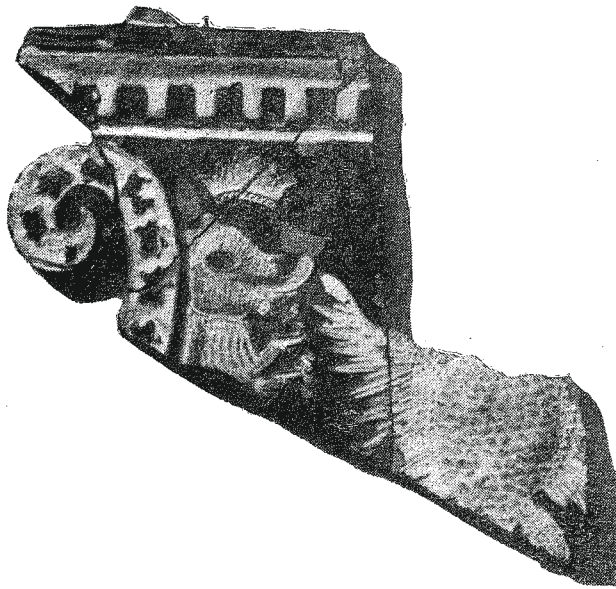
Źródła historyczne, odnoszące się do Niebieszczan sięgają wieku XV. Wiadomo z nich, że w roku 1451 Jan Jaćmierski erygował w tej miejscowości parafię a zatem już wówczas osadnictwo na tym terenie musiało mieć dość długą tradycję i reprezentować znaczną siłę rozwojową. Biorąc pod uwagę charakter wałów, wyodrębnione dwa pierścienie, średnicę międzywała wynoszącą około 300 m, położenie wśród bagnistych łąk, w pobliżu rzeki oraz wysokość konstrukcji obronnych, dochodzących do 3 m można się dopatrzeć analogii do grodów w rodzaju Wiślicy czy Chodlika, datowanych na wczesne średniowiecze.

Podjęmując badania na tym stanowisku liczone się z uzyskaniem ciekawego materiału i wstępnym ustaleniem chronologii obiektu. Prace wykopaliskowe połączone ze sporządzeniem mapy sytuacyjno-wysokościowej całego terenu (Ryc. 1). Przyniosło to korzyści, zarówno we wstępnej fazie badań — przy wytyczaniu wykopów, jak też w trakcie ich trwania oraz podczas interpretacji funkcji obiektu i uzyskanego w czasie badań materiału. Pomiary i mapę w skali 1:500, o skoku warstwic 0,5 m wykonało Koło Naukowe Geodetów Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie. Prace badawcze na zlecenie

Muzeum Okręgowego w Rzeszowie prowadził mgr Artur Bata.

Badania rozpoczęto wykopem usytuowanym w korpusie wału zewnętrznego (wykop numer 1) w północno-zachodniej części obiektu. W tym miejscu wał — mimo przeprowadzonej w ostatnich latach częściowej niwelacji terenu, w czasie regulowania potoku — jest najlepiej zachowany, a jego wysokość przekracza 250 cm. Po zdjęciu warstwy ziemi o miąższości około 60 cm, narzuconej podczas robót melioracyjnych, odkryto fragmenty ceramiki toczonej na kole, spore ilości węgla drzewnego, odłamki kafli i kości zwierzęcych. Znaleziska te nie są powiązane stratygraficznie. Na głębokości około 100 cm od korony wału odsłonięto szereg nieregularnie rozmieszczonych otworów o średnicy 5—7 cm. Ich kształt, nachylenie, obecność resztek drewna i wielkość skłaniają do przypuszczenia, iż są to resztki luźno narzuconej faszyny, stanowiącej jedyny element konstrukcji drewnianej wału. Przebadany niewielki fragment nie pozwala na określenie zasięgu tej konstrukcji. Materiał ceramiczny dość jednorodny, oraz fragmenty kafli datowane na XVI—XVII wiek występują na głębokości 170—180 cm. Niżej rozpoczyna się warstwa białoszarych ilów, stanowiących calec. Zawartość wału ma jednolity charakter i nie da się wyodrębnić kolejnych zróżnicowanych pod względem datowania warstw.

Wykop numer 2 zlokalizowano w obrębie drugiego pierścienia umocnień, w rejonie wysuniętego narożnika od strony południowo-zachodniej. Wykop obejmował część narożnika (bastei) w części wewnętrznej. Eksploracja do głębokości 160 cm przyniosła obfity lecz bardzo przemieszany materiał, łącznie z współczesnymi wtrętami. Narożnik ten był eksploatowany



Ryc. 2. Niebieszczy, pow. bieszczadzki. Fragment kafla herbowego.

przez miejscową ludność dla pozyskania gliny na cegłę i przez to naruszono pierwotny układ warstw. Dopiero na głębokości 160—240 cm stratygrafia warstw nie zmieniła się. Na tym poziomie występuje w dużych ilościach ceramika datowana wstępnie na XV—XVI wiek. Następnie ilość znalezisk maleje, a na głębokości 280 cm rozpoczyna się zbity, popielato-niebieski il.

Wykop numer 3 wytyczono na zachodnim krańcu wewnętrznego platformy w ten sposób, że obejmował też część dziedzińca. Do głębokości 150 cm — materiał różnorodny: fragmenty kafla, ceramiki, kości zwierzęce — głównie świni i dzika (szable). Następnie ilość znalezisk maleje — do głębokości 200 cm. Najstarsze skorupy naczyń można datować najwcześniej na wiek XV.

Wykop numer 4 w tym samym rejonie, długości 25 metrów, miał charakter sondażowy, przecinając około 1/3 średnicy platformy. Materiał, jaki tu uzyskano jest najobfitszy, najbardziej zróżnicowany, ale jednocześnie najbardziej przemieszany. Jest to wynik działalności budowlanej na tym terenie, prowadzonej w okresie I połowy XX wieku. Szczególnie liczne są okazy kafla — poczynając od kafla „miskowych”, skromnie zdobionych lub pozbawionych motywów zdobniczych, bez polewy, poprzez „garnkowe” o motywach roślinnych, również bez polewy, formy doskonalsze o coraz niższym korpusie, bogatej ornamentyce, wielobarwnej glazurze, aż do egzemplarzy z ornamentyką zwierzęcą i motywami architektonicznymi, znakomitych pod względem techniki wykonania. Łącznie kilkaset fragmentów znalezionych w tym rejonie reprezentuje kaflarstwo od XVI do końca XVIII wieku. Część okazów, to zapewne import ze znanych, wysoko rozwiniętych ośrodków kaflarskich w Małopolsce, niektóre jednak, swym indywidualizmem wskazują wyraźnie na odrębność pochodzenia z warsztatów prowincjonalnych, niezbyt od Niebieszczyń odległych (Mrzyglód). Cennym znaleziskiem jest spory fragment kafla herbowego z motywem orła XVI w. (Ryc. 2).

Wykop sondażowy przyniósł również inne, ważne odkrycia. Na głębokości 80—120 cm odsłonięto narożnik muru ceglano-wapiennej, wspartego na

kamiennej ławie. Szerokość muru — około 80 cm. Jego położenie wskazuje na to, że jest reliktem budowli dworskiej, obronnej, która zajmowała centralną platformę.

Ponadto wykop sondażowy przyniósł znaczną ilość ceramiki, którą można datować na XVI—XVIII wiek.

Badania w Niebieszczyńach objęły zaledwie kilka wybranych punktów rozległego obiektu, zajmującego obszar ponad 5 ha. Z tego też względu trudno o szczegółową analizę materiału, jego ostateczną interpretację, jak też o uogólnienia. Mimo to kilka wniosków nasuwa się bezspornie.

Przed wszystkim rzeźba terenu, szczególnie dobrze czytelna po wykonaniu mapy, rzuca wiele światła na funkcję obiektu, przynajmniej w pewnej fazie jego istnienia. Nie ulega wątpliwości, że centralna część stanowiska, plateau na rzucie kwadratu, z wysuniętymi, narożnymi występami, z których zachowało się dwa (po stronie zachodniej), ma charakter typowych umocnień ziemnych, bastionowych, charakterystycznych dla wieku XVI—XVII. Niwelacja terenu tylko częściowo zatarła czytelność obiektu.

Znacznie gorzej zachował się wał zewnętrzny. Dzięki znaleziskom ceramiki i kafla, jego chronologię odnieść można najwyżej do wieku XV—XVI. Mimo podobieństwa w założeniu do grodów wczesnośredniowiecznych, znaleziony materiał wyklucza taką ewentualność. Wydaje się, że obiekt powstał na przełomie XV/XVI wieku lub w wieku XVI i miał charakter dużego dworu obronnego z wysuniętym pierścieniem umocnień. Wały zewnętrzne były otoczone z trzech stron podmokłymi łąkami i bagnami, z czwartej zaś fosą z wodą. Budynek dworu wznosił się na centralnym podwyższeniu, które posiadało drugą linię umocnień ziemnych. Trudno określić bliższe wymiary budynku postawionego z cegły i kamienia na planie prostokąta. Zapewne istniał od wieku XVI do 2 połowy XVIII, kiedy to kres jego istnienia położył pożar. Ślady pożaru są widoczne w materiale odkrytym w rejonie murów dworu.

Przez dłuższy czas po zburzeniu dworu, a może nawet jeszcze w czasie jego istnienia wykorzystywano przestrzeń między wałami w charakterze stawu rybnego, dopóki gwałtowny przybór wody (według miejscowej tradycji miało to nastąpić pod koniec wieku XIX) nie przerwał w dwóch miejscach wału. Wówczas to staw powoli zmieniał się w podmokłą łąkę, zaś w wieku XX, na miejscu dworu, po częściowym splantowaniu terenu zbudowano domy mieszkalne. Wcześniej nowy dwór zlokalizowano w tym miejscu, w którym stoi do dnia dzisiejszego kolejna budowla. Wał od strony południowej rozkopano, używając go w charakterze grobli do poprowadzenia wody ze strumienia do tartaku wodnego, który uległ zniszczeniu w latach trzydziestych tego wieku. Umocnienia ziemne stopniowo dewastowano, a szczególnie ucierpiały one w okresie budowy kościoła parafialnego w Niebieszczyńach (1926 rok). Cegłę na kościół produkowano z gliny pochodzącej z rozkopanych wałów. Do dziś widoczne są ślady wyrobisk wrzynających się w wał zewnętrzny i platformę środkową.

Badania pozwoliły ustalić w ogólnym zarysie chronologię obiektu a jednocześnie dowiodły, że mamy do czynienia z ciekawym, godnym ochrony obiektem obronnym XVI/XVII wieku, jednym z najlepiej zachowanych na tym terenie. Odkryte fortyfikacje reprezentują wysoki poziom techniczny. Założenie jest przejrzyste,

wykorzystanie naturalnych walorów terenu — znakomite.

Dwór obronny w Niebieszczanach, wraz z zespołem umocnień wymaga dalszych prac badawczych, po za-

kończeniu których będzie można ostatecznie wyjaśnić jego funkcję i ustalić chronologię.

Materiały i dokumentację z badań w Niebieszczanach złożono w Muzeum Historycznym w Sanoku.